

ԱՆՑԵԱԼԻՑ

(ՊԱՏԿԵՐ)

Գ. ՄԱՅՏԵՑԻ

1866 թ. շոքամառուայ ամիսներին գիշատիչ կատուի նման ան-
լսելի, բաց արագ ու հաստատ քայլածքով զաղտագողի մօտենում
էր մեզ անիծեալ հիւրը—խողերանո Սարսափը օրէցօր սաստկանում
էր, թէեւ մեր մօտաւոր շրջակայքում դեռ ևս խողերային ոչ մի
դէպք չէր պատահել։ Հազար ու մի՝ մէկ-մէկից աւելի տաղնապիւ
լուրեր կայծակի արագութեամբ տարածւում էին քաղաքի բոլոր
անկիւններում։ Ամենքը դողում էին, զանազան բեկկամաւոր դեղեր
էին ձեռք բերում և, գլուխները հետզհետէ աւելի ու աւելի կորց-
նելով, միմիայն խողերայի մասին էին մտածում ու խօսում։ Այդ
տաղնապի շնորհիւ համարեա բոլորն էլ հիւանդացան. բոլորի ջղերը
քայքայւել էին, երեսները դեղնել ու փոս ընկել, աշխուժութիւնը
կորել, իսկ զանազան դեղերի ու հազար ու մի նախապահականող
կաթիլների ի չար գործ դնելը,—որ վախկոտութեան սովորական
հետեանքն է,—շատ-շատերին ահագին փնասներ պատճառեց։ Սար-
սափից գլուխները կորցրած՝ մարդիկ ծայրայեղութեան մէջ էին
ընկնում, որին իհարկէ շատ նպաստում էր հասարակութեան տգի-
տութիւնը, և այդպիսով այդ դեղերը օգուտ տալու տեղ՝ փնասում
էին։ Օրինակ՝ ազնւականների առաջնորդը, որ տաք-տաք սուլի մէջ
անգամ մի-մի հացի գդալ ինչ-որ պատենտաւոր դեղ էր ածու՛մ,
իւր այդ ընտանազանութիւններովն աչնտեղ հասցրեց, որ կարգին
հիւանդացաւ, իսկ բանկիր Զելմանը այնքան ափիօն էր գործա-

ծում, որ Թունաւորւեց և կը մեռնէր, եթէ որ չը փրկէին։ Ձը զիտեմ ինչու մի տարօրինակ կարծիք էր տարածուել, թէ խոյերանողելից ըմպելիքներից վախենում է, և ամենքը սկսեցին հաղար ու մի տեսակ «желудочная» ու «травникъ» կոչուող խմիչքներ և կոմարդ էր վայր դրում։ Խմացնում էին մինչև անգամ տիկիներին ու օրիորդներին, համոզւած լինելով, որ այդ «օգտակար» է... Բժշկական վարչութեան տեսուչը, որ մի ծեր մարդ էր՝ բուրգոնեան քթով և տանել չէր կարողանում ոչ ջահէլ բժիշկներին, ոչ էլ «առողջապահութիւն» խօսքը, անդադար ասում էր ամենքին՝

— Մի կէս բաժակ լլաւ կոնեակ ածէք, չետոյ մէկ-երկու բիւմկա թոնդ ուտ, վրայիցն էլ կարմիր գինի... Նրանից չետոյ էլ դարչին ու պղպեղ... մի շնչումը կոնծէք, — ես մարդ չը լինեմ, թէ ինչ խոյերա-մոյերա լինի մէջներդ, դուրս չը դաշ, կորչի։ Հէնց հոտիցը կը վախենայ խեղճը, կը կորչի... Հաստատ խօսք եմ ասում... Ինչ ուզում են թող մեր նոր դուրս եկած բժիշկները ասեն... խոյերայի դէմ կուսելու դրանից լաւ միջոց չը կայ։

Եւ «կոնծում էին», շատ զօռ էէին կոնծում, — մի շնչումը... Ամէնքի բերնից աչդալիսի «կուսի» հոտ էր փչում ու մարդի շշմացնում...

Մարիա Լուսինայի սալոնումն էլ դադարեց սովորական ուրախ կեանքը... Սկզբում նա ուզում էր փախչել արտասահման, բայց այդ մտադրութիւնից պէտք է ձեռք քաշէր, որովհետեւ վերջին անգամ Պարիզ գնալու համար վերցրած պարտքերը դեռ չէր վճարել ու ցանած արտերի երեսը պատկանում էր պարտատէրներին, իսկ ժլատ ամուսինն էլ չէր համոզւում նոր պարտք անելու։ Մէկ մտքովը անց կացաւ գնալ իրանց տոհմական կալածքը, բայց այդ միտքն էլ անիրաւործելի դուրս եկաւ։ Այնտեղ վաղուց անրնակ, անտիրական թողած տան առաստաղը կաթում էր, տախտակամածը փտել էր, դռներից ու պատուհաններից մի քանիսը փեղկեր չուռնէին, մօտակայքում ոչ բժիշկ կար, ոչ դեղատուն, իսկ զիւղացիք ապրում էին վերին աստիճանի հակառողջական պայմաններում, որ իհարկէ այժմ երկիւղալի էր։ Կամայ-ակամայ Մարիա Լուսինան պէտք է մնար քաղաքում, բայց նա մոռացաւ իւր պիքնիքները, ուսու-

ները, երեկոյթները, որոնց ժամանակ այնքան հրապուրիչ կերպով փայլում էին նրա մարմարանման թովիչ ուսերը, տխրական սև շոր հագաւ և ժամ էր անցնում, որ նւագուն ու վշտահար տեսքով, որը այնքան սաղ էր գալիս նրա «blonde mélancolique» շնորհալի կերպարանքին, չը վերադառնար դեղատնից ահագին կապոցներով բերելով հետը նոր-նոր ճախապահականող՝ ու պատենաւոր դեղեր։ Նրա շքեղ վարդագոյն հիւրասենեակում ամ բրի փոխարէն կարթուրան թթւատուի հոտ էր կանգնած, կապերտակալը (шифоньерка) զարդարում էին զանազան կաթիլներ պարունակող սրւակներ, վարդագոյն փայտէ սատափազարդ հիանալի շարկադարանը (этажерка) ամբողջապէս բռնւած էր ֆլանելով ու ֆրանսիական մանանխի սպիզանիներով (супчичники) իսկ սեղանի վրայ, որ մինչև օրս զարդարում էին միայն անգլիական կիպսէկներ¹⁾, այժմ ցցւած էին «Բորգո»-ի ու «հարիւր աւազակների» քացախի ռամկական շիշեր։ Բժիշկ Կոթինին այդ բոլորը այն աստիճան ծիծաղելի էր թւում, որ նա իւր սովորութեան համաձայն առանց քաշելու բարձրաձայն ծիծաղում էր...

Երեկոյ էր, այն սքանչելի երեկոներից մէկը, որ լինում են միշտ մայիսի վերջերքին օրհնւած հարաւում Պատշգամբի բաց դռնովը ու պատուհաններովը պարտէզիցը ներս էր փչում չասմիկների ու չափրուկների բուրմունքը և սպիտակ ակացիանների հրաշալի հոտը, որ՝ ինչպէս շատերն ասում են՝ սաստկացնում է մարդու աչքի բքի փայլն ու պայծառութիւնը։ Նոր մայր մտած արեւը դալարի, պատերի ու մարդկանց դէմքերի վրայ վարդագոյն սոււեր էր տարածում, որի մէջ ամեն ինչ այնքան խաղաղ երջանկութեան տպաւորութիւն էր գործում, որ մինչև անգամ Մարիա Լեովնայի տխուր սև հագուստը կորցրել էր իւր դաժանութիւնը... Մարիա Լեովնան նոր էր տուն վերադարձել նոր տաղնապիշ լուրերով և ճախապահականող դեղերի նոր պաշարով՝ սրւակների ու արկղիկների մէջ, որ այժմ համալսփ կարգով դարստոտւում էր...

— Այս եթեր (эфир) է, — ասում են, սիրտը խառնելիս օդ-

¹⁾ Շքեղ պատկերներով զարդարւած հրատարակութիւն։

նում է... Այս հեղուկն էլ պէտք է վառել, ծխել, հիւանդութեան թոյնը ոչնչացնում է... Այս էլ... այս էլ... Ախ այս թոյն է, պէտք է հեռու տեղ դնել:

Բժիշկը ծիծաղից թուականում էր:

— Է այժմ, Մարիա Լեոնիա, անյաղթելի արմադա ¹⁾ ունէք ձեր տանը... Խոլերան սկի քիթն էլ չի կոխիլ ձեր սենեակները...

Լատ լուրերից վատ տրամադրութեան մէջ ընկած ու վրդոված Մարիա Լեոնիան քիչ էր մնում բարկանար բժշկի վրայ...

— Դուք հօ բացի ծիծաղելուց ու ամեն բան հերքելուց ոչինչ չէք անում: Էլ ինչի բժիշկն էք, եթէ որ բժշկականութեան հաստ չէք ընծայում...

— Բժշկականութեան ես հաւատում եմ, — ծիծաղելով պատասխանեց Կոփինը, — և հէնց այդ է պատճառը, որ ձեզ խորհուրդ եմ տալիս իղուր չը քայքայել՝ ձեր առողջութիւնը հազար ու մի անպէտք միջատութիւններով ու կաթիլներով և չապականել սենեակների մաքուր օդը զանազան բաներ ծխելով...

— Ինչ է, ձեր առողջապահութեան համաձայն չը պէտք է նախազգուշութիւններ ձեռք անել:

— Ընդհակառակը, Մարիա Լեոնիա, պէտք է... Եւ եթէ ամենքը հետեւին առողջապահութեան խրատներին ու նախազգուշանային, հանրախո չէր էլ լինիլ Իսկ այժմ, հաւատացէք ինձ՝ ամենից կրեորը սրտապնդութիւնը, մաքրութիւնն ու կանոնաւոր կեանքն է:

— Եհ, դուք միշտ ձեր...

— Այո, ես միշտ միևնոյնն եմ կրկնում... Հանրախոը մեր ազիւթեան, մեր բազմադարեան կեդոտութեան ու անշարժութեան պատիժն է... Եթէ որ դիտութեան ձայնը ազդեցութիւն ունենար մեր կեանքի կազմակերպութեան վրայ, եթէ որ առաջաւոր մարդկանց ձայնը...

Լաւ, լաւ, լաւ, — կոկտաբար ընդհատեց նրա խօսքը Մարիա Լեոնիան. — Գնանք սեղանատուն, դնանք... Թէչը արդէն պատրաստ է և մեզ սպասում են...

¹⁾ Մեծ նաւատորմիդ:

Բայց յամառ Կոժինը այնու ամենայնիւ ճանապարհին խօսքը վերջացրեց.

—Այն ժամանակ, հաւատացած եղէք, հանրախոս ասած բանի հոտն անգամ չէր լինիլ մեզնում:

Այդ հրաշալի երեկոյեան Մարիա Լեոփնան ու հիւրերը մինչև անգամ ծիծաղում էին կարծես առ վայրկեան մոռանալով տաղնայիչ լուրերը: Կոմսուհին շնորհալի կերպով պատմում էր թիկնոցների ամենանոր ֆառներ, —ւերկու հատ հանգուց (банты), mesdames, երկու հանգուց, —մէկը՝ առաջից, մէկը՝ յետևից, —բանկիրը ինչ որ՝ շուշուրացնելու ձայնով ասում էր պետութեան օգաի մասին, ազիւտանալը բերրը վեր էր քաշում, իսկ ազնւականների առաջնորդը ըստ սովորականին կատաղի կերպով պաշտպանում էր ներկայ հասարակական կազմակերպութեան հիմունքները: Բոլորին էլ մի տեսակ քաջալերում էր ուրախ ու համարձակ բժշկի ներկայութիւնը. տաղնայը կարծես անհետացել էր... Բայց այնու ամենայնիւ երբ որ թէյի ժամանակ մի աման հիանալի հասած մորի (взвоника) բերեցին, ոչ մէկը ձեռք չը մեկնեց զէպի ամանը և միայն որկրամով առաջնորդը տխուր-տխուր այնպիսի ազահ հայեացք զցեց նրա վրայ, կարծես աչքերովն ուզում էր ուտել:

—Ափսոս, —հոգոց քաշեց նա լիակուրծք:

Կոժինը նորից ծիծաղեց.

—Մորից վախենում էք: Քիչ է քնացել շաքներիցդ էլ վախենաք: Այ քեզ բան: Տասնեակ տարիներ ապրել էք ամենասարսափելի պայմանների մէջ, ոչնչից չէք վախեցել, անհանդիստ չէք եղել թէ ձեր ոյժերն ու առողջութիւնը արմատիցը քայքայւում են, իսկ այժմ անփնաս պտուղից վախենում էք... էյ, պարոններ, պարոններ, մենք ինքներս ենք խոլերա պատրաստել մեր զլխին, վերջապէս գէտք է հասկանանք այդ...

Առաջնորդը յօնքերը վեր քաշեց ու զննող հայեացքով նայեց նրա վրայ:

—Այդ ինչ մտքով էք ասում, կարելի է իմանալ...

—Այս րոպէիս, —անվրդով կերպով պատասխանեց Կոժինը մորի լցնելով իւր ամանի մէջ, —Երբ որ աշխարհքումս չքաւորների թիւը շատ է շատանում, այն ժամանակ անհրաժեշտ կերպով հանդէս է

գալիս մահւան ոգին ձեռքին բռնած հանրախոս կոչող սուրը և սկսում է սրբել չափազանց խիտ շարքերը...

—Սխալում էք,—տաք-տաք վրայ բերեց կոմսուհին,—հիւանդութիւնը հարուստ-աղքատ չի ջոկում, ում պատահում է՝ տանում է...

Կոժինը ակամայ ծիծաղեց:

—Այդ նրանից է, կոմսուհի, որ հիւանդութիւնը մարդկանցից արդարադատ է...

Ինքնասէր կոմսուհին վիրաւորեց, կարմրեց ու մի քիչ կծելով ասաց.

—Գիտէք, բժիշկ, եթէ ես չ'իմանայի թէ որքան բարի էք դուք, կը կարծէի թէ դուք ուրախ էք որ խոլերա է մեզնում...

Կոժինը դադարեց ժպտալուց և թեթեակի շարժեց յօնքերը:

—Եւ կը սխալւէիք, կոմսուհի,—վրայ բերեց նա մի քիչ հեղնական եղանակով: Ես էլ ձեզ պէս խոլերան չարիք եմ համարում, բայց ոչ անձնական չարիք, այլ՝ ամենքի համար... Եւ գիտէք, ինչ պէտք է ասեմ ձեզ: Այդ չարիքը, ինչպէս գրեթէ ամեն մի չարիք, ունի և իւր հակառակ կողմը...

—Լաւ կողմը:

—Այո:

—Ի՞նչ լաւ կողմ,—հարցրեցին բոլորը միաձայն:

Մարիա Լեոնիան, որ չէր կարողացել դիմանալ և դայթակղւելով բժշկի օրինակից սկսել էր մորի ուտել, բայց հատ-հատ վերցնելով ամանից ոսկէ գլխաքորոցով հաւատացած լինելով, որ այդպէս աւելի քիչ վտանգաւոր կը լինի,—զարմացքիցը մինչև անգամ գլխաքորոցը մի կողմ դրեց:

—Ինչո՞ւն է այդ լաւ կողմը:

—Նրանում, որ մարդիկ նրա շնորհիւ բարոյապէս լաւանում են,—շարունակեց խօսքը Կոժինը մի քիչ խիտ ձայնով... Սրտները մի քիչ փափկում է և ակամայ հոգս են տանում ուրիշների մասին... Այ օրինակ դուք, կոմսուհի, խոլերայի ոյժը նազեցնելու համար հազար բուբլի նւիրեցիք քաղաքում չքաւորների համար սեղանատուն բանալու նպատակով և այժմ ինքներդ էք կառավարում այդ սեղանատունը... Մարիա Լեոնիան ուշադրութիւն դարձրեց

իւր տան գետնաշարկում կենողների դրութեան վրայ և խողերայի վախից տւեց նրանց ամեն բան ինչ որ անհրաժեշտ է նրանց: Նա մինչև անգամ հրաժարւեց նրանց բնակարանների վարձից այն պայմանով որ այդ փողը նրանք գործ դնեն իրանց սնունդը բարու պէտքերը շրի համար թորանոց (кыш) է շինւած, իսկ երեխաները սպիտակ հացով կաթ են խմում... Տեսնում էք ինչքան բարեգործեր է անել տւել խողերան... Երևի Սոնեան այժմ ուրախութիւնից պար է զալիս...

Այդ լսելով Մարիա Լեոնեան, որ վերաւորւել էր բժշկի խօսքերից ու պատրաստւել էր նրան մի լաւ կծել, վախեցած նայեց չորս կողմը՝ աչքերով փնտռելով իւր աղջկան: Աղջիկը նստած էր սենեակի մի անկիւնում և նրա գունատ դէմքի վրայ վառ փայլում էին նրա մեծ, բարի աչքերը, որոնցով նա կարծես նոյնպէս ինչպէս և ականջներով ազահաբար հետեւում էր իւր բարեկամի—բժշկի ամեն մի խօսքին:

Բժիշկը նոյնպէս աչքը դարձրեց այն կողմը, ուր նայում էր Մարիա Լեոնեան:

— Սոնեա, ուրախ էք, որ ձեր բարեկամների վրայ հոգս են տանում, հարցրեց նա նկատելով նրան մթնում:

Ուրախ է արդեօք Սոնեան, որ հոգս են տանում իւր շարքիււած բարեկամների, կօշկակարի՝ Կոստեա ու Վարեա երեսանների վրայ: Ի հարկէ ուրախ է, ուրախ՝ ի բոլոր մանկական սրտէ: Այդ պարզ երևում է թէ նրա երեսի կարմրելուց, թէ նրա հեղ ու բարի աչքերի փայլելուց, երբ որ նա ամօթխածութեամբ պատասխանեց առջ:

— Դէ, վեր կաց գնա այստեղից, տագնապալից ասաց Մարիա Լեոնեան: Գնա պատշաճաբը ֆրէյլէյնի մօտ, ուր ուզում ես գնա, միայն թէ այստեղ մի նստիլ... Դու որ չը լսես մեր խօսակցութիւնը ոչ ոքից ոչինչ չի պակսիլ. դու գիտես որ ես այդպիսի բաներ չեմ սիրում...

Երբ որ Սոնեան դուրս թուաւ սենեակից, Մարիա Լեոնեան շարունակեց խօսքը նոյն տագնապալից ձայնով.

— Շատ վախենում եմ աղջկանս համար... Իւր տարիքի հետ

համեմատած՝ չափազանց զարգացած է և սաստիկ զգայուն, սաստիկ ջղախն է: Իսկ նրա այդ մտերմութիւնը կօշկակարի երեխաների հետ ինձ սաստիկ զայրացնում է, բժիշկ, և դուք ի դուր էք քաջալերում նրան... Ես խառն արգելել եմ, որ չը համարձակի այսուհետեւ բարեկամութիւն անել նրանց հետ... Լսում էք, յանդուգն բժիշկ:

Ասաց նա ու չարածձի կերպով մատը թափ տւեց բժշկի վրայ:

Մութը աւելի էր պատել, — օդում զգացւում էր արդէն մօտալուտ հարաւային գիշերւան քաղցրութիւնը... Պարտէզի թաւ թփերի մէջից լսեցին սոխակի առաջին զայլալիկները, առժամանակ լռեցին՝ կարծես հանգան, բայց չետոյ յանկարծ արագ-արագ և աւելի ուժգին հնչեցին: Մանգաղաձև նւազ լուսինը արդէն շողշողում էր ոսկեգոյն փայլով՝ դեռ ևս կիսաթափանցիկ մշուշի մէջ, իսկ նրա կողքին կարծես լողարանից դուրս գալով վառւեց մի փայլուն աստղ, որ փայլփլում էր ու կարծես մարդուս կանչում էր դէպի երկինք... Գունատ դէմքով ու մեծ ու հեղ աչքերով աղջիկը կանգնած էր պատշգամբում և մի տեսակ լարւած դրութեամբ ակնապիշ նայում էր թէ մոխրագոյն — կապուտակ մշուշին, թէ բարձրում փայփլող աստղին, թէ խաւարամած թփերին, որոնց մէջից լսում էին սոխակի դեղձեղանքները... Ֆրէյլէյնի մօտ նա չէր ուղում գնալ, Ֆրէյլէյնը շատ էր փնփնջում ու երբեք չէր պատասխանում նրա հարցերին, ասում էր, որ այդ հարցերը աւելորդ, դատարկ կամ թէ չէ՝ փոքրիկ աղջկայ չը վայելող հարցեր են... Իսկ նա սաստիկ փափագում է իմանալ ամեն բան... ամեն բան... և այն թէ ինչու ինքը չը պէտք է լսի մեծերի խօսակցութիւնը, և այն, թէ ինչու չը պէտք է սիրի Վոստեային ու Վարեային, ինչու նրանք՝ ինչպէս իւր մայրիկն ու Ֆրէյլէյնը ասում են՝ իւր թացը չեն, թէև նրանք էլ իրան նման երեխաներ են և բարի Ատուածը պատւիրել է սիրել ամենքին... Վերջապէս ինչ բան է այդ խոլերան, որի մասին բոլորն էլ իրանից թաքուն, կամաց, փրսփրսալով են խօսում, և որից բոլորը սաստիկ վախենում են, թէև նա, բժշկի ասելով, շատ բարիք է արել կամ անել տւել երեխա-

ների և աղքատների համար... Շատ՝ վառվռուն, սուր մտքեր էին իրար զալիս Սոնեայի փոքրիկ մանկական գլխում, շատ հարցեր էին ծագում և թէև այդ հարցերն ու մտքերը նրա գլխում չէին պարզում ու կանոնաւոր կերպով կարգի ընկնում, բայց նրա մանկական սրտի համար ամեն բան պարզ էր... Նրա սրտիկը անդադար բարակելով ասում էր, որ Կոստան ու Վարեան այժմ կաթ ունեն խմելու, սպիտակ հաց ունեն ուտելու, որ նրանց հայրը այժմ տաք կերակուր ունի...

—Այդ դու ես, Վարեա, ասաց Սոնեան պատըշգամբի տակից շորերի խշխշոց լսելով ու կռացած՝ ուշադրութեամբ նայելով ներքևի մուկ մշուշի մէջ։—Հա՛:

—Ես եմ, —խուլ ձայնով արտասանեց Վարեան դուքս զալով մշուշի մէջից՝ բերանը լիքը ու սպիտակ հացը ձեռքին:

—Ընթրիք ես անում, հա՛:

—Հա, մենք էլ այսօր թէյ խմեցինք...

—Թէ՛յ:

—Հա... Հայրիկն էր բերել մասնախմբից...

—Ի՞նչ մասնախմբից:

—Աղքատների համար որ կայ... հիմա որ խոլէրա է ընկել քաղաքը...

Վարեան սկսեց շուտ—շուտ շարժել ծնոտները, դժարութեամբ կուլ տւեց բերնի հացը, շունչ քաշեց ու պատրաստում էր ինչ որ մի բան պատմելու. Սոնեան աւելի ցած կռացաւ, բայց այդ ժամանակ լսեց Մարեա Լեոնայի ձայնը:

—Սոնեա, Սոնեա, —գոռում էր մայրը, ով գիտի էլի փողոցային երեխաների հետ ես խօսում...

Սեղանատանը ամեն բան կերպարանափոխւեց... Քաղցր խօսակցութեան ամենալաւ ժամանակը, երբ որ բոլոր տիկիները միացած վրէժ էին հանում Կոթինից նրա յարձակումների համար, յանկարծ վախորած ներս վազեց բժշկական վարչութեան տեսուչը... Նրան նայողը իսկոյն կը հասկանար, որ ինչ որ սարսափելի վատ բան պէտք է պատահած լինի... Նա հեթհեթում էր ու թաշկինակով սրբում էր ճաղատ դանգի քրտինքը:

— Խորէրան, հա, — միաձայն հարցրեցին նրան ամենքը և իսկոյն լռեցին:

Տեսուչը դրականաբար շարժեց գլուխը:

— Այստեղ, մեր քաղաքում:

— Այո, էլ կասկած չի կարող լինել... Մի անգամից հինգ մարդ... նշանակւած է մասնախմբի արտակարգ նիստ և ես եկել եմ կանչելու ձեզ, կոմսուհի, և ձեզ, collega...

Կոմիներ իսկոյն գնաց... Ամենքը վերցրեցին իրանց գլխարկները: Վախներիցը բոլորն էլ շտապում էին գնալ ծանօթներին հաղորդել այդ սարսափելի լուրը ու յետոյ թաք կենալ իրանց տանը, ուր ինչպէս նրանց թւում էր իրանք աւելի ապահով կը լինէին... Մարիա Լեոփան մնաց մենակ և այդ մենակութիւնը այժմ, աղմկալից խօսակցութիւնից յետոյ, աւելի էր վախեցնում նրան... Մոկները ծալւում էին, նա նստեց, ուզում էր լալ, բայց արտասուքը չէր գալիս: Ամենատաղնապալից բոսկիներին նա սովորաբար ապաստանում էր մարդու առանձնասենեակը, բայց այժմ այդ էլ չէր կարող անել, — գեներալը գնացել էր մանեօւրների... Ըստ երևույթին կատարեալ միայնակութիւնը և անօգնական դրութիւնը բոլորովին շշամացրել էին նրան... Վախիցը չուած աչքերով և դռնաթափ՝ լարած ականջ էր դնում նա իւր շուրջը տիրող խաղաղութեանը կարծես յուսալով լսել մի որ և է այնպիսի բան, որ հանէր նրան այդ թրմաբաժ դրութիւնից: Աննպատակ, չոր հայեացքը ման էր ածում նա ամեն խորշ ու անկիւնում դարստոած սրահների ու արկղիկների վրայ և յանկարծ նրա մէջ ցանկութիւն ծագեց մի անգամից կուլ տալ այդ բոլոր դեղերը և փրկւել, անկասկած փրկւել ու բոլորովին ապահովւել... Ինչ որ մի ներքին ձայն շշնջում էր, թէ՛ եթէ այդ բոլոր դեղերը միասին նրա ստամոքսումը լինեն, նա այնուհետեւ կարող է բոլորովին աներկիւղ լինել... Բայց բարեբախտաբար Մարիա Լեոփան գլուխը դեռ բոլորովին չէր կորցրել... Նա ուշքի եկաւ, չիշեց Սոնեային և սարսափի այդ արհաւիրքից ազատելու համար ձայն տւեց աղջկանը:

— Ո՛րտեղ էիր, — հարցրեց նա հետզհետէ հանգստանալով աղջկայ զալուց յետոյ:

— Պատշգամբումը, մայրիկ...

Կենդանի ու մօտիկ մարդու խօսքերի հնչիւնները սիրտ տւեցին նրան... Նա ուշի ուշով ու հոգատարութեամբ նայեց աղջկան ոտից մինչև գլուխ և աւելի ու աւելի ազատւելով իրան տիրած սարսափից, — թէև դեռ ևս լացը գալիս էր, — ասաց դողդոջուն ձայնով.

— Այժմ՝ քեզ լաւ պահիր, Սոնեա, խելօք կաց... Դու լսեցիր, աւելորդ է քեզնից թաքցնել, — խոլէրան հասել է մեր քաղաքը, իսկ խոլէրան չար ու չիմար մարդկանց չի սիրում։ Ուրեմն բարի եղիր, լսում ես...

Սոնեան լսում էր և իւր մեծ ու բարի աչքերով տաղնապալից նայում էր մօր գունաթափ ու տխրած դէմքին։ Մանկական նրբազգաց ականջը պարզ ըմբռնեց մօր ձայնի եղանակում նրան տանջող վիշտն ու խեղդած արտասուքը. Սոնեայի փոքրիկ սիրտը սկսեց աւելի սաստիկ բաբախել։

— Դէ, խելօք պահիր քեզ, Սոնեա...

Բաց պատուհանի միջով արդէն ներս էր նայում հարաւային մութ գիշերը... Շաղիկների բուրմունքը աւելի թանձրացել էր, սոխակի երգը աւելի բարձր էր հնչում, մուգ-կապուտակ երկնակամարից կարծես աստղեր էին թափւում երկրադնդի վրայ... Բարձր, գեղեցկակազմ կաղամախները խլում էին կապուտակ սփիւռի մէջ իբրև՝ մեղմ, անվրդով աղօթքի ժամանակ գետնից վեր պարզած հսկայական ձեռքեր... Քուն եղող երկիրը կարծես չիրաւի աղօթում էր սոխակի գեղգեղանքով և ծաղիկների բուրմունքով...

— Դէ, աղօթք արա, Սոնեա, ու դնա քնիր, ժամանակն է, բարձրաձայն ասաց Մարիա Լեոյեան, աշխատելով իւր սեփական ձայնով խեղդել սրտի տագնապն ու բուգը խեղդող արտասուքը։

Սոնեան չօքեց սրբի պատկերի առաջ և ձեռները իրար սեղմեց։
— Բայց երէկւոյ պէս չ'անես, շատ երկար պէտք է աղօթել, ասաց Մարիա Լեոյեան՝ վախենալով որ աղջիկը նորից ընկնի կէսէքստազային դրոժեան մէջ։ Կարճ կերպով աղօթք արա այն մարդկանց համար, որոնց սիրում ես... Բարձր ձայնով աղօթիր...

Սոնեան շփոթւեց, — նա միշտ սովորութիւն ունէր աղօթել ցած ձայնով, այնպէս, որ միայն ինքն էր լսում։ Նա աւելի ևս սաստիկ իրար սեղմեց ձեռները ու շարժած՝ գլուխը կախ գցեց...

Ո՛ւ՛մ համար աղօթք անէր,—եթէ Կոստեայի ու Վարեայի համար աղօթէր, մայրը կը բարկանար,—մոռածում էր նա տարակուսած։
—Դէ, սկսիր, Սոնեա...

Նա բարձրացրեց գլուխը, բարձրացրեց երկար արտեանունքները դէպի պատկերը և բարձրաձայն արտասանեց։

—Ասուած, պահիր, պահպանիր հայրիկին, մայրիկին... և... և...

Սոնեան կմկմաց ու դարձրեց դէպի մայրը իւր բարի աչքերը... Այդ խոր ու սիրով լի հայեացքը, որ սրտադողած՝ պատասխանի էր սպասում, կարծես յանկարծ քնից սթափեցրեց Մարիա Լեոփնային։ Ինչ որ մի բան վաչր ընկաւ նրա վրայից և կարծես ինչ որ մի նոր բան ծագեց նրա մէջ...

—Ամենքին, ամենքին, Սոնեա, ասաց նա յանկարծ սաստիկ յուզւած ու արագ-արագ խօսելով։—Բոլոր մարդկանց, սիրուն աղջիկս,—և նրա ցամաք աչքերը ջրակայեցին։

—Խեղճիկ Վարեային էլ, մայրիկ։

Երեխայի երկնոտ, միամիտ ու տագնապալից հարցը առաջին րոպէում շփոթեցրեց Մարիա Լեոփնային։ Նրա աչքերը չուեցին, գունատ այտերը ինչ որ պատճառով կարմրատակեցին... Նա կարծես նեղ դրութեան մէջ ընկաւ այդ հարցից... Բայց յանկարծ այդ դրութիւնն անհետացաւ և նրան ամբողջապէս տիրեց ու ջերմացրեց ինչ որ մի մեղմ, քնքոյշ, բոլորովին նոր զգացմունք, որի բարեբար ջերմութեան մէջ անհետ չբացան սարսափի բոլոր արհաւիրքները...

—Հն, բալիկս, բոլոր խեղճերին, հիւանդներին ու թշուառներին, ասում էր նա, ու նրա երեսովը արդէն գլորւում էին ջերմ, բարի արտասուքի կաթիլներ։ Նրանց՝ մեզնից աւելի է պէտք քո աղօթքը, աղօթիր, աղօթիր նրանց համար, Սոնեա...

Եւ ոչոք չ'ունենալով այլ ևս դիմանալու ու չը կամենալով դիմադրել հետզհետէ աւելի ու աւելի անմաքառելի կերպով իրան տիրապետող զգացմունքին, և մի տեսակ անասելի քաղցր մեղկութեամբ լիովին անձնատուր լինելով նրան, նա արագ չոքեց աղջկայ կողքին, երկու ձեռքով բռնեց նրա գլուխը և ջերմ համբոյրներ դրոշմելով նրա բարի սևաթուր աչքերին ու համբոյրները, արտասուքն ու խօսքերը իրար խառնելով, յուզւած շշնջաց։

—Միշտ այդպէս մաքուր եղիր, աղջիկս, և սիրիւ բոլորին, բոլոր մարդկանց...

Երբ որ Կոժինը կէս գիշերից շատ ուշ վերջապէս հիւանդանոցից տուն եկաւ և աչքի անցրեց Մարիա Լուիզայի ջղային, շտապող ձեռքով գրած նամակը, որով նա խորհուրդ էր հարցնում, թէ ինչպէս վարւէր ընդհանուր աղէտի դժար թուլէին և առաջարկում էր չքաւորներին համար իւր փողերն ու ծառայութիւնը, — նա, չը նայելով սարսափելի յոգնածութեանը, ժպտաց ամենաերջանիկ ժպիտով...

—Ճիշտ են ասել, որ դժբախտութեան ժամանակ մարդու մէջ զարթնում են քնած մարդկային զգացմունքները, մտածեց նա ինքն իրան խօսելով՝ երկրորդ անգամ նամակը աչքի անցնելիս։ Տեսէ՛ք, ինչ լեզու է բանեցնում... Եւ բոլորովին անակնկալ կերպով, յանկարծակի... Բայց այդ ոչինչ, — մարդու միայն դժբախտութեան ժամանակ կարելի է ճանաչել։

Եւ իւր չիշատակարանում իւր օգնականների թւին աւելցրեց Մարիա Լուիզային։